

ПРАГМАСЕМАНТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ СІМЕЙНОМУ ДИСКУРСІ

В статті аналізуються прагмасемантичні відношення між репліками в німецькомовному діалогічному сімейному дискурсі та їхні кореляції з механізмами взаємодії інтенцій адресанта та адресата. Автор виокремлює основні характеристики кооперативного та конфронтативного дискурсів.

Сімейний дискурс є складовою соціального життя та презентує комунікацію пов'язаних сімейними зв'язками осіб, основними ознаками якої є відсутність офіційної регламентації, порядку передачі комунікативних ходів, залежна від статі та віку статусно-рольова конфігурація. Основною формою реалізації міжособистісних сімейних стосунків є розмовне мовлення – безпосереднє персональне спілкування, що передбачає ситуаційну зумовленість та спільність апперцепційної бази мовців.

Черговим завданням дослідження сімейного дискурсу є структурування лінгвоментальної взаємодії комунікантів та їхніх мовленнєвих внесків, при якому повинні бути розглянуті змістовні характеристики сімейного дискурсу та ті різноманітні смислові відношення, що реалізуються у висловленнях як його складових.

Почнемо з того, що аналіз механізмів взаємодії інтенцій комунікантів в сімейному дискурсі дозволяє виділити два типи: кооперативний та конфронтативний [1]. Кооперативний дискурс характеризується узгодженістю (або нейтральністю) інтенцій комунікантів та спрямованістю на реалізацію спільної мети; сюди ж відносимо і комунікацію, що відбувається в інтересах хоча б одного з комунікантів та не викликає спротиву з боку іншого. На основі цього кооперативний тип представлений двома підтипами: консенсусний (наявні сигнали співпраці з боку обох комунікантів), координуючий, що розвивається в інтересах одного з комунікантів (як правило того, що наділений ширшими комунікативними повноваженнями). У свою чергу координуючий підтип представлений двома видами: маніпулятивним, мета якого – домогтися змінити поведінку чи дії адресата, та інформативним, мета якого – отримати інформацію. Конфронтативний дискурс характеризується розбіжністю вихідних інтенцій комунікантів та спрямований на вербалізацію конфлікту інтересів або цінностей.

Механізми взаємодії інтенцій ґрунтуються на функціонально-семантичних відношеннях між висловленнями в межах діалогічної єдності. А оскільки "в кожному певному стані мови все ґрунтується на відношеннях" [2: 155], то саме семантичні відношення між висловленнями є оптимальним критерієм для дослідження природи функціонального поля сімейного дискурсу. Смислові відношення є стійкими, однаково зрозумілими та використовуваними всіма мовцями, що й забезпечує можливість вербального спілкування.

Систематизацію функціональних зв'язків можна вважати класифікацією, що, спираючись на знак, демонструє не лише співвідношення пропозицій, але й змістовно-смисловий взаємозв'язок висловлень та фактів, найвластивіші для певного виду семантичного зв'язку структурні одиниці, прагматичну оцінку певного явища з боку комунікативного партнера. Варто, однак, зазначити неможливість представлення абсолютно бездоганної систематизації прагмасемантичних зв'язків дискурсу, адже "спектр модифікацій людської думки та почуттів практично необмежений" [3]. Доцільним є, очевидно, визначення основних видів смислової взаємодії елементів дискурсу при усвідомленні їх глобального варіативного потенціалу. Важливе значення має інвентаризація маркерів смислових відношень, однак обмежений обсяг статті дозволяє визначити її **метою** лише опис видів прагмасемантичних відношень в німецькомовному сімейному дискурсі.

Критичний аналіз наукової літератури та розгляд мовного матеріалу (корпусу діалогів, отриманих із сценаріїв) фільмів німецьких кіностудій; особистих записів автора, зібраних під час стажування в університеті м. Геттінгена; сайту Інституту німецької мови м. Манхайма) дозволяє виокремити такі види прагмасемантичних відношень в сімейному дискурсі: пояснення, розширення, уточнення, послідовність, каузація, протиставлення, альтернатива, переключення.

Пояснення як функціональна категорія базується на логічній категорії, в основі реалізації якої лежать процеси мислення, що пов'язують висловлення, пропозиції яких рівно об'ємні і змістовно тотожні, при цьому ініціативне (базове) висловлення номінує подію, а реактивне – певним чином розтлумачує її. Значення пояснення реалізується в діалогічній єдності внаслідок взаємодії того, яке пояснює, та того, що пояснюється:

Frau: *Es schmeckt aber lecker!*

Mann: *Schmeckt fabelhaft. Käse-Fondue heißt es.*

Основне комунікативне призначення пояснювального зв'язку полягає у виявленні кооперативного спрямування діалогу, підтвердженні консенсусного налаштування адресата. Головна смислова функція пояснення присутня завжди, не дивлячись на певну варіативність семантики діалогічної єдності. На думку дослідників, доцільно поділяти категорію пояснювальних відношень на такі види, як *експланація, експлікація і декодування* [4].

Ядро категорії пояснення складають *експланативні*, тобто власне пояснювальні відношення. Експланація передбачає семантико-функціональний зв'язок між рівно об'ємними судженнями, що відносяться до одного фрагмента дійсності і виражають ідентичні пропозиції (тобто подвійно номінують ситуацію-референт):

Frau: *Ich denk mir, sie braucht uns.*

Mann: *Sicher, sie kann nichts ohne unsere Hilfe.*

При різних можливих варіантах структурного оформлення корелюючих висловлень всім їм властиві спільність тематичного компоненту, актанта та інших учасників ситуації.

Отже, якщо сусідні висловлення з інформативної точки зору не рівнозначні (реактивне більш інформативне та додатково характеризує ситуацію), йдеться про експланативний зв'язок.

Експлікація передбачає розкриття значимих смислових компонентів, потенційно наявних в пропозиції ініціального висловлення, але не виражених в його поверхневій структурі:

Großmutter: *Ich hab doch Gabi immer unterstützt!*

Großvater: *Hast im vorigen Jahr Semestergebühren bezahlt.*

Експлікація сприяє тому, що пропозиції ініціального та реактивного висловлень опиняються в семантичній кореляції, оскільки на межі перетину пропозицій виявляються семи – складові обох висловлень (в даному прикладі смисловий компонент матеріальної підтримки).

Під *декодуванням* маємо на увазі розкриття внутрішнього змісту об'єкта висловлення, тобто семантико-функціональні відношення між загальною пропозицією та вказівкою на ознаки, що є її складовими:

Mann: *Ich hab zwei Gründe...*

Frau: *Erstens du wolltest mich sehen, zweitens, mich zur Party einladen, oder?*

Типовою моделлю таких відношень є висловлення загального судження мовцем та розшифровка слухачем через покрокову номінацію його (експліцитно чи імпліцитно представлених) складових. Декодування може бути розпочате самим мовцем і завершуватись слухачем. Важливо, що цей тип зв'язку може презентувати всі типи дискурсів (як кооперативні, так і некооперативні), будучи абсолютно залежним від інтенції адресанта.

Альтернативні відношення реалізуються у випадку, коли пропозиція реактивного висловлення пропонує можливу заміну чи варіант розвитку ініціальної пропозиції. Передумовою можливості таких відношень є певна вихідна подібність між обома пропозиціями в свідомості адресата [4].

Mutter: *Ich weiß, dein Stress ist damit verbunden.*

Tochter: *Ohne Stress konnte ich dieses Geld nicht kriegen.*

Альтернативними відношеннями вважаються і відношення *умови*, за яких реактивне висловлення вказує на те, що інший розвиток подій призвів би до відмінної від існуючої ситуації:

Tochter: *Womöglich ist sie dann noch wütend auf uns und will uns gar nicht sehen.*

Vater: *Das glaub ich nicht. Wäre sie wütend, würde sie uns ignorieren.*

Дискурс альтернативи є засобом представлення можливості розвитку ситуації в іншому руслі і, отже, є видом координуючого сімейного дискурсу.

Протиставлення є одним із глобальних принципів організації дійсності, оскільки в оточуючому світі все ґрунтується на опозиціях. Протиставлення завжди є стимулом до пошуку та розвитку. Відношення протиставлення є, очевидно, найчастотнішими в дискурсі та представлені двома парадигмами: протирічною (контрадикторною) та непротирічною. Перша презентує парадигматично протилежні характеристики, друга – характеристики, що можуть розглядатися як протилежні лише в певному контексті. При першій ствердженні однієї пропозиції заперечує можливість іншої (1), при другій певне протиставлення пропозицій є контекстуально залежним, по суті ж вони не є протирічними (2):

(1) Mann: *Was beschließen wir denn jetzt?*

Frau: *Da gibt's nichts zu beschließen.*

(2) Bruder 1: *Du, Bewegungsunterricht, das ist was Richtiges für dich.*

Bruder 2: *Ich wollte hin, aber da, wo ich Zeit habe, da ist dummerweise die Bühnentanzgruppe, und da möchte ich nicht hin.*

До другої групи відносять і висловлення у відношеннях *порівняння*, при яких зіставляються різні пропозиції, які в процесі взаємодії розглядаються як (не)подібні:

Mutter: *Sie hat einen starken Willen...*

Tochter: *Als ob das für ein Mädels allerwichtig sei.*

Сюди ж, очевидно, належить і *заміщення*, при якому заперечення, наявне в ініціативному висловленні, наштовхується на змалювання реального стану речей, існуючого при потенційно можливій пропозиції в перспективі:

Schwester 1: *War das wieder dieser kleine dickliche Typ von dem du da redest?*

Schwester 2: *Statt so über Männer zu reden, guck mal, was am Wochenende läuft...*

До протиставних відношень належать і *поступки*, при яких в реактивному висловленні міститься опис фрагменту дійсності, виключеного з пропозиції ініціального висловлення (хоча й можливого при альтернативному розвитку ситуації).

Mutter: *Lass ihn dir helfen.*

Tochter: *Nur wenn er verspricht, dass wir zusammenziehen.*

Заміщення та поступки вважаються протиставними відношеннями контрадикторної, а порівняння – неконтрадикторної функціональності.

Уточненням зазвичай називають специфікуючі функціональні відношення між висловленнями. Такі смислові відношення характерні для координуючого виду дискурсу, оскільки (висуваючи в центр уваги той чи інший специфічний фрагмент) презентують вплив на свідомість комунікативного партнера з маніпулятивною метою створення в нього певної картини дійсності, спрямування його на виконання певних дій.

Schwester 1: *Na ja, es kommt doch vor, dass die Studenten heiraten.*

Schwester 2: *Genauer gesagt es gibt wenige, die heiraten. Ich habe nur eine Freundin, die 20 schon verlobt war und letztes Jahr geheiratet hat.*

Розглядаючи прагматичну спрямованість висловлень, бачимо, що ініціальне висловлення лише інформує про загальний стан справ, реактивне ж спрямовує діалог в інший аспект та мотивує тему нечастотності студентських шлюбів.

Функціональними різновидами уточнюючого дискурсу можна вважати *конкретизацію та екземпліфікацію* [4].

Конкретизація презентує відношення загального і конкретного. У наступному прикладі друге висловлення описує конкретний прояв загальної пропозиції, представленої в першому висловленні.

Frau: *Du bist aber ein passiver Typ.*

Mann: *Ja, sogar jetzt will ich nichts ändern.*

Специфікою *екземпліфікації* є ілюстрування адресантом ініціального висловлення адресата.

Mann: *Ich denke, wir alle sind schon müde...*

Frau: *Ich jedenfalls...*

Відношення **розширення** полягають у підтвердженні шляхом узагальнення ретроспективно висловленого змісту. Розширення може стосуватися як об'єму пропозиції (якісне розширення), так і семантики висловлень (кількісне розширення).

Schwester: *Ich kannte mal einen Andreas. Kaum hat jemand den Raum verlassen, hat er voll über ihn abgelästert.*

Bruder: *Na das scheint ja ein echter Vollidiot gewesen zu sein.*

Аналіз розширювального та уточнюючого функціональних зв'язків дозволяє зробити висновок, що, незалежно від напряму об'ємного співвідношення (конкретне – загальне чи загальне – конкретне), їх функціонально-прагматичний смисл полягає в маніпулюванні діями співрозмовника.

Істотним типом зв'язку є відношення **каузації** [5], які демонструють взаємодію реплік, що виражають причину (ініціальна) та наслідок (реактивна):

Mann: *Das Kind ist schon 6.*

Frau: *Wir finden für sie eine perfekte Schule.*

У корпусі наявні приклади, що демонструють обернений зв'язок (наслідок – причина):

Mann: *Ich bin wirklich kaput.*

Frau: *Du solltest dich nicht so anstrengen.*

Досить рідко репліки в сімейному дискурсі можуть бути зв'язані відношеннями **послідовності** – хронологічного викладу подій.

Mann: *Wir waren gute Freunde.*

Frau: *Und das Leben hat euch getrennt.*

На відміну від каузації послідовність представлена не наслідковістю, а корелюванням в межах ситуації. Послідовність подій може спрямовуватись як проспективно, так і ретроспективно.

Віношення послідовності демонструють переважно кооперативний консенсусний тип зв'язку, однак можуть слугувати і для реалізації координуючого типу, керуючись імпліцитними інтенціями адресанта.

Відношення **переключення** ґрунтуються на відсутності спільних елементів у складових діалогічній єдності. Це специфічний вид зв'язку, породжений непередбаченістю спонтанного спілкування. Особливе комунікативне завдання полягає в кардинальній зміні тематики дискурсу:

Schwiegermutter: *Ihr habt euch bestimmt ein Monat nicht meht gemeldet...*

Schwiegertochter: *Na ja, bei uns ist eben immer Streß. Was macht Joachim?*

Пропозиції можуть бути фрагментами спільної ситуації (і тоді смисл зв'язку полягає в зміні ракурсу розгляду теми або зміні об'єкту в межах теми) або бути абсолютно не пов'язаними одна з одною (тоді мета адресанта полягає в униканні подальшого обговорення теми).

Підсумовуючи, можна стверджувати, що в німецькомовних сімейних інтеракціях спостерігаються такі кореляції між прагмасемантичними зв'язками та механізмом взаємодії інтенцій комунікантів: пояснення, послідовність та каузація презентують переважно кооперативний або координуючий вид взаємодії інтенцій; розширення, переключення та уточнення лежать в основі координуючого виду взаємодії інтенцій; протиставлення та альтернатива асоціюються з координативною або ж конфронтативною взаємодією інтенцій комунікантів.

Різноманітність семантичних відношень в дискурсі не завжди дає очевидну можливість кваліфікації певних зв'язків. Часто в сімейних дискурсивних інтеракціях спостерігається комплексність смислових відношень, що спонукає до глобального аналізу семантичних параметрів дискурсу. Цей аспект дослідження функціонально-семантичних зв'язків вважаємо перспективним щодо представленого аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Осовська І. М. Стратегії і преферентні тактики парентального німецькомовного дискурсу / І. М. Осовська // Наукові записки. Серія "Філологічна". – Острог : Вид-во Національного університету "Острозька академія". – Вип. 16. – 2010. – С. 240–246.
2. Соссюр Ф. де. Труды по общему языкознанию / Ф. де Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – 695 с.
3. Пономаренко Е. В. Самоорганизация дискурса как проявление тенденции к языковой экономии / Е. В. Пономаренко // Проблемы современного языкового образования. Тезисы докладов на международной научной конференции 27-29 марта 2003 года. – Владимир : ВГПУ, 2003. – С. 38–45.
4. Инькова О. Ю. Коннекторы противопоставления во французском и русском языках (сопоставительное исследование) / О. Ю. Инькова. – М. : Информэлектрон, 2001. – 432 с.
5. Всеволодова М. В., Виноградова Е. Н. Средства связи, участвующие в выражении причинно-следственных отношений, в рамках функционально-коммуникативного описания языка / М. В. Всеволодова, Е. Н. Виноградова // Вестник Московского университета. – Сер. 9. – 2001. – № 6. – С. 69–100.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Осовская И. Н. Прагмасемантические отношения в немецкоязычном семейном дискурсе.

В статье анализируются прагмасемантические отношения между репликами в немецкоязычном диалогическом семейном дискурсе а также их корреляции с механизмами взаимодействия интенций адресанта и адресата. Автор выделяет основные характеристики кооперативного и конфронтативного дискурсов.

Osovska I. M. Pragmasemantic Relations in the German Dialogical Family Discourse.

Pragmasemantic relations between the replicas in the German dialogical family discourse and their correlations with the communicators' intention interacting mechanisms are viewed in the article. The author distinguishes the main characteristics of cooperation and confrontation discourses.